

Dyssen – grav og tempel

Den 5500 år gamle langdysse ligger relativt lavt i landskabet, men man kan alligevel se den på lang afstand. De kæmpestore gavlstene rager op som et vartegn, der både kan ses fra de omkringliggende bakker og fra en båd på Fanefjorden.

Dysserne er Europas ældste stenarkitektur. Dengang byggede man den slags stengrave i store dele af Vesteuropa, og overalt blev de opført af bønder. Formentlig er dysserne ikke bare blevet bygget for at huse de døde, men også for at markere de tidligste bondeslægters ret til bestemte områder. En slags skøder i sten. Storbonden, der blev begravet i Grønsalen, har sandsynligvis boet i umiddelbar nærhed af gravmonumentet. Måske i det område, hvor der også i dag er dyrkede marker.

Barrow – tomb and temple

This 5,500-year-old monument is relatively low-lying in the landscape, but can still be seen from afar. The giant gable stones are prominent landmarks, visible from both the surrounding hills and from a boat on the Fane Fjord.

The barrows represent Europe's oldest stone architecture. Similar stone tombs were built in much of Western Europe by Stone Age farmers. Presumably the barrows were not only built to house the dead, but also to stake out the rights of the earliest farming families to certain territories; as the deeds to property set in stone. The farmer who was buried in Grønsalen is likely to have lived close to the burial monument, perhaps on the land where the fields are cultivated even today.

Der Dolmen – Grab und Tempel

Der 5500 Jahre alte Dolmen liegt relativ niedrig und ist dennoch weithin sichtbar. Die riesigen Giebelsteine ragen als Wahrzeichen in der Landschaft auf und sind von den umliegenden Hügeln oder einem Boot auf dem Fanefjord zu sehen.

Die Dolmen sind die älteste Steinarchitektur Europas. Damals wurden solche Steinkisten in großen Teilen Westeuropas gebaut – und überall wurden sie von Bauern errichtet. Vermutlich dienten die Dolmen nicht nur zur Bestattung der Toten, sondern auch, um den Anspruch bestimmter Sippen auf bestimmte Gebiete zu markieren – eine Art Grundbuch in Stein. Der Großbauer, der in Grønsalen begraben ist, lebte wahrscheinlich in unmittelbarer Nähe des Grabmals, vielleicht in dem Gebiet, wo auch heute noch bestellte Felder liegen.

Kort over de ca. 100 kendte dysser og jættestuer på Møn – ikke alle er bevaret til i dag. De grupper af grave, der kan ses, afspejler bondebefolkningens bopladsområder. Grave, huse og marker lå tæt op ad hinanden.

I området omkring Fane-fjord har stenalderens grave ligget tæt. Kortet viser de ca. 13 eksisterende (🏠) og forsvundne (🏠/) dysser og jættestuer i området. Grave og offersteder (🪦) lå tæt op ad marker og bopladser (🏠).

Et samfund uden konger

Langdyssen bliver også kaldt Grøn Jægers Høj eller Fanesalen efter et gammelt sagn om Kong Grøn og hans dronning Fane. Navnene er dog kommet til lang tid senere i et forsøg på at forklare oldtidsmonumentet.

Konger var der nemlig ingen af i stenalderen. Samfundet bestod af spredte bygder, hvis beboere kun gjorde krav på deres egne, dyrkede jorder. Dengang var der endnu ingen overregional hersker, som kunne bestemme over de enkelte familier og slægter.

Til gengæld var det vigtigt, at slægterne holdt sammen. Det er formentlig baggrunden for de store og centrale kultpladser, som vi kender fra stenalderen – og nok også for de gravofre, man kan se ved dysser og jættestuer. Fælles offerceremonier var med til at bekræfte slægternes sammenhold.

A society without kings

The long barrow was also known as Grøn Jægers Høj (Green Hunter's Mound) or Fanesalen (Fane Hall) according to an ancient legend of King Green and his wife Fane. But these names are of a much later date, as an attempt to explain this ancient monument.

Because in the Stone Age there were no kings. Society consisted of scattered villages, whose inhabitants laid claim only to their own, cultivated land. At that time there was no supraregional ruler of the individual families.

But the ties of kinship in the families were important. Family bonds may account for the large and centralised cult sites known to have existed in the Stone Age, and for the funeral offerings seen in the barrows and passage graves. Communal sacrificial rites reinforced the ancestral bond.

Eine Gesellschaft ohne Könige

Der Langdolmen wurde nach einer alten Sage von König Grøn und seiner Königin Fane auch als Grøn Jægers Høj oder Fanesalen bezeichnet. Die Namen sind jedoch weit spätere Deutungsversuche der vorgeschichtlichen Grabmäler.

In der Steinzeit gab es nämlich keine Könige. Die Gesellschaft bestand aus verstreuten Siedlungen, deren Bewohner nur Anspruch auf die von ihnen selbst bestellten Felder erhoben. Damals gab es noch keinen überregionalen Herrscher über die einzelnen Familien und Sippen.

Dagegen war es wichtig, dass die Sippen zusammenhielten. Dies ist vermutlich der Hintergrund für die großen, zentralen Kultplätze, die wir aus der Steinzeit kennen, und wohl auch für die Grabopfer, die in Dolmen und Ganggräbern gefunden werden. Gemeinsame Opferzeremonien sollten den Zusammenhalt der Sippen stärken.

Grønsalen er opkaldt efter kong Grøn, der optræder i mange sagn fra Møn. Hovedløs og med fældet spyd rider han evigt jagende gennem natten. Har der mon engang været en høvding, der har givet næring til myten?

*Nu hviler Grøn med Fane sin,
som trætted rasken hjort og hind,
tak, bonde god, den dyre Gud!
nu går du tryg ad Sundet ud.*

Folkevisen

Besøg også den mindre dysse Dørrehøj der ligger mindre end 1 km fra Grønsalen, umiddelbart vest for Fanefjord Kirke.

Den hvide sten

Inde i langdyssen er der tre gravkamre, der er bygget som store, firkantede stenkister. Formentlig har der ligget én person i hver af dem. De har hver især haft deres personlige udstyr med. To af kamrene står i dag åbne, men de har oprindeligt været lukket af store dæksten.

På det vestlige kammer er dækstenen stadig bevaret. Stenen er helt speciel på grund af sin hvide farve. Farven har formentlig haft en speciel betydning ved stenalderens grave, da den går igen i arkitekturen.

Særlig markant er den hvide flint, der er strøet i jættestuernes kamre og nogle gange også foran indgangen. Måske ville man symbolisere solen og lyset med den hvide farve.

The white stone

The interior of the barrow contains three burial chambers in the shape of large, rectangular stone coffins. Each of these is thought to have contained one individual. Each person would have been laid to rest with his or her personal effects. Two of the chambers are open today, but would originally have been sealed by large capstones.

Over the west-facing chamber, the capstone has remained intact. This stone is remarkable for its white colour which may have had special significance for Stone Age burial sites, as it is found repeatedly in the structures.

Particularly distinctive is the white flint scattered in the chambers of the passage graves, and sometimes also in front of the entrance. The white colour may have been used as a symbol of the sun and the light.

Der weiße Stein

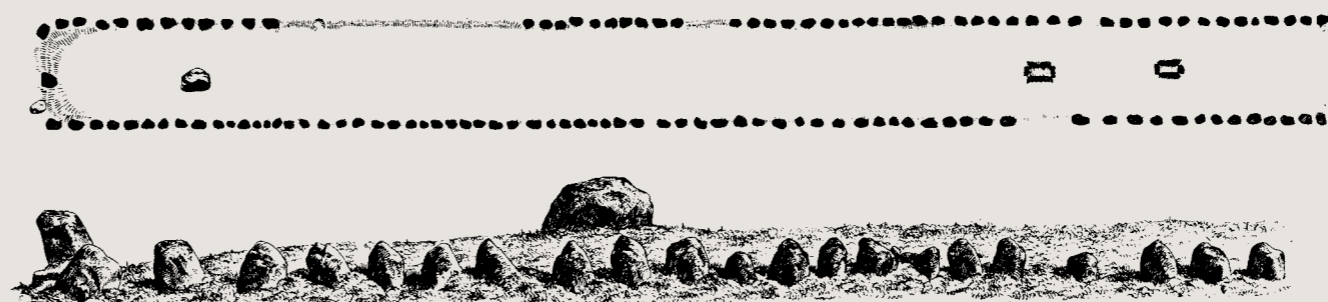
Der Dolmen enthält drei Grabkammern in Form großer viereckiger Steinkisten. Vermutlich hat in jeder dieser Kammern eine Person gelegen. Als Grabbeigabe erhielten sie jeweils ihre persönliche Ausstattung. Zwei der Kammern sind heute offen, waren jedoch ursprünglich mit großen Decksteinen verschlossen.

Der Deckstein der westlichen Kammer ist erhalten geblieben. Sehr außergewöhnlich ist seine weiße Farbe, die vermutlich eine besondere Bedeutung für Steinzeitgräber hatte, da sie wiederholt in der Architektur auftaucht.

Besonders markant ist der weiße Feuerstein, der in den Kammern und manchmal auch vor dem Eingang ausgestreut wurde. Vielleicht wollte man mit der weißen Farbe die Sonne und das Licht symbolisieren.

Ved Grønsalen fandt arkæologer ved restaureringen et gravoffer. Det var en økse, som lå nedgravet ved randstenene i vest. Måske var det den hvide sten, der hér havde særlig betydning?

FAKTA OM GRØNSALEN:

- Højen er godt 100 m lang og 13 m bred
- De tre kamre har sandsynligvis alle oprindeligt været dækket med jord, der blot i tidens løb er skredet ned og pløjet væk

Skoven viger for de første bønder

For omkring 6000 år siden kom landbruget til Danmark. Hele samfundet blev gradvist fuldstændig ændret. Befolkningen blev bofast, stenalderens bønder begyndte at rydde den tætte urskov. Der opstod lysninger i skoven med kornmarker og græsgange. Man dyrkede korn og havde husdyr. Befolkningen boede i store, velbyggede træhuse.

Der opstod en helt ny kult. Bøndernes døde slægtninge blev begravet i stenbyggede gravkamre, også kaldet dysser og jættestuer. Gravene er Danmarks ældste bygningsvær-

ker af sten og vi kan stadig se dem i dag. Gravmonumenterne var udtryk for en forfædre kult, der knyttede menneskene til jorden og skulle sikre slægtens videreførelse. I løbet af 300 år blev der i nogle områder i gennemsnit opført en dysse eller en jættestue næsten hvert år!

Til kulten hørte også opførelsen af store samlingspladser på centrale steder i landskabet. Her samledes man fra større områder til store religiøse handlinger.

Forest gives way to the first farmers

Around 6,000 years ago, agriculture came to Denmark. Gradually, the whole of Stone Age society changed completely. The once-nomadic peoples settled, and the new farmers started clearing the dense virgin forest. Clearings for cornfields and pastures were created in the forests. The farmers grew corn and kept animals. The people lived in large, well-built timber houses.

A whole new cult arose. The dead ancestors of the farmers were buried in the stone-built tombs, dolmens and passage

graves, which are Denmark's oldest man-made stone built structures. They can still be seen today. The burial monuments represent a cult of ancestry, which connected people with the land and their family heritage. In the next three centuries in some areas one dolmen or passage grave was constructed every year.

Also associated with the cult were the large gathering places at central locations in the landscape. Here people from a wide area gathered for large-scale religious rituals.

Der Wald weicht den ersten Bauern

Vor etwa 6000 Jahren hielt die Landwirtschaft ihren Einzug in Dänemark. Die gesamte Gesellschaft änderte sich allmählich vollständig. Die Bevölkerung wurde sesshaft, die Bauern der Steinzeit begannen, den dichten Urwald zu roden. Es entstanden Lichtungen mit Getreidefeldern und Weiden. Man baute Getreide an und hielt Nutztiere. Die Bevölkerung lebte in großen, gut gebauten Holzhäusern. Es entstand ein völlig neuer Kult. Die toten Angehörigen der Bauern wurden in steinernen Grabkammern beige-

setzt, den so genannten Dolmen und Ganggräbern, die Dänemarks älteste Bauwerke sind. Sie sind noch heute zu sehen. Die Grabdenkmäler waren Ausdruck eines Ahnenkults, der die Menschen mit der Erde und dem Fortbestand der Sippe in Verbindung setzte. In den nächsten 300 Jahren wurde in einigen Bereichen ein Dolmen oder Ganggrab pro Jahr errichtet.

Zum Kult gehörte auch die Errichtung großer Versammlungsorte an zentralen Stellen in der Landschaft. Hier trafen sich die Menschen aus größeren Gebieten zu religiösen Handlungen.

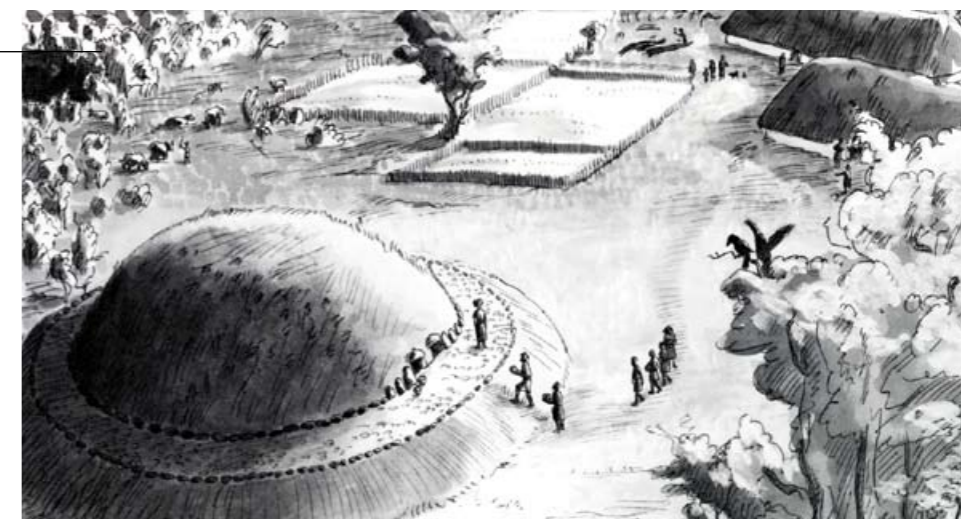
Stenalderens dysser og jættestuer tjente tilsyneladende ikke kun til begravelser, men dannede også rammen om forskellige religiøse ceremonier. Ved de store sten i Grønsalens vestside har man fundet en ufærdig økse, der er blevet gravet ned som offer.

Stenalderens dødekult var meget kompleks. Dysser og jættestuer har af og til også tjent som en slags templer og enkelte steder har man udgravet egentlige kulthuse. Ved Tustrup på Djursland (billedet) ligger kulthuset i direkte sammenhæng med to dysser og en jættestue.

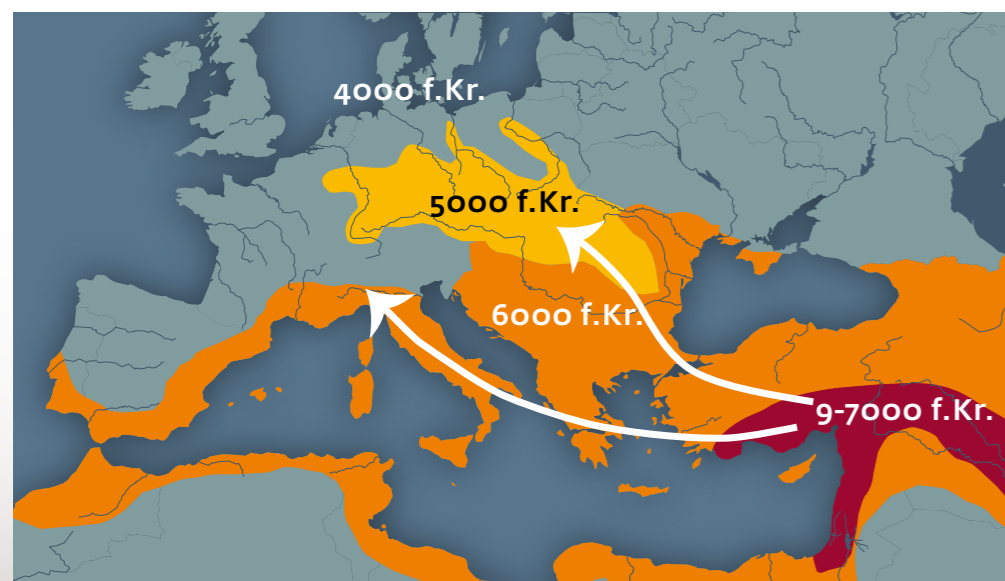
Dysser og jættestuer lå nær stenalderbondens huse og marker. De markante monumenter tjente ikke blot som grave for bygdens døde, men angav også slægtens ret til det aktuelle landområde. En slags ejerbrev i sten.

EN SÆRLIG OFFERSTEN?

Grønsalen – eller Grøn Jægers Høj – er en af Danmarks største og mest imponerende langdysser. Du kan se de tre gravkamre – hvoraf det ene er lukket med en ejendommelig, hvid sten, der muligvis har haft særlig betydning i forbindelse med de religiøse ceremonier.

Allerede 3.000-4.000 år før Danmark blev en bondekultur, havde man lært sig landbruget og tæmmede vilde får og geder i det frugtbare Lilleasien. Langsomt, men støt, bredte denne viden sig til Europa.

FÅ MERE VIDEN:

www.kulturarv.dk
www.1001fortaellinger.dk
www.1001stories.dk
www.natmus.dk/sw4509.asp

STORSTENSGRAVE I EUROPA

Skikken med at bygge store, komplicerede stengrave til de døde, kendes ikke kun fra Danmark. Kortet viser de områder af Europa, hvor man finder tilsvarende anlæg.

TIDSLINJE

